

ULOGA RELIGIJA U TEHNIČKOJ CIVILIZACIJI

Jean DANIELOU

Sudjelovao sam u prvim pokušajima ekumenskog dijaloga između katolika, protestanata i pravoslavnih. Taj ekumenski pokret započeo je skromno, na sastancima pojedinaca. Izgledao je kao nešto nečuvano i nevjerovatno. A danas smo svjedoci kako se razvija. I kako se očituje ona druga snaga ekumenskog pokreta, naime: zbližavanja svih religija na svijetu. Mislim da smo u tom poslu još samo na početku, ali da će on u budućnosti biti od izvanredne važnosti. Važnost je naglašena i stvaranjem Sekretarijata za nekršćane i Deklaracijom o nekršćanskim religijama. Treba iskoristiti sve prilike da se pripadnici različitih religija zbliže, jer danas su njihovi zajednički problemi od kapitalne važnosti

* * *

Pripadnici različitih religija postaju danas, prvi put u povijesti, svjesni svega onoga što im je zajedničko. Oni osjećaju potrebu da naglase prije svega ono što ih zbližuje. Potpuno se slažem s idejom da danas mora postojati neki *savez* religija. Da, taj savez mora postojati jer svi religiozni ljudi moraju biti zajednički svjesni da su čuvari onoga najbitnijeg blaga u pokladu čovječanstva.

Ti pripadnici različitih religija, u današnjem svijetu razvijene tehničke civilizacije, zajednički su odgovorni za religioznu budućnost čovječanstva. Pokušat ćemo označiti razlike što ih dijele. Međutim, neovisno od tih razlika, potrebno je naglasiti ono što je svima zajedničko, a to je: odgovornost i osjećaj teške dužnosti koja ih tereti. Jer ova religiozna kriza suvremenog čovječanstva tiče se svih religija, i kod svih religija izaziva osjećaje za vrednotama, koje one moraju zajednički braniti.

Treba priznati da religiozno područje, područje susreta čovjeka s Bogom, u životnom čovječjem iskustvu predstavlja posve privilegirano područje. Velike se religiozne figure utemeljitelja različitih religija nosioci najznačajnijih iskustava prošlosti i najdjelotvornijih utjecaja na civilizacije. Jasno je da utjecaj religiozne misli u povijesti Istoka, osobito u povijesti Indije, te utjecaj religiozne misli u islamu, židovstvu, kao i utjecaj religiozne misli kršćanskog duha u zapadnom svijetu uključuje nešto apsolutno bitno.

Smijemo li misliti da je sve to svršeno i prošlo u nepovrat povijesti? Zar danas ideologije ne bi mogle uzeti zamah u religioznoj inspi-

raciji? Religiozni ljudi se upravo sastaju da dokažu da to nije tako. Oni žele dokazati da je u 20. vijeku religiozni fenomen suvremeniji od bilo kojeg drugog fenomena, a taj je fenomen danas najizloženiji raznim napadajima.

Religija se, naime, odnosi na ono otajstveno područje čovječjih odnosa sa svojim Bogom, tj. ono što je u čovjeku najdublje, najintimnije, najunutarnije. Ona se očituje u poklonu, tj. u otvaranju duše prema vrhovnim i najvećim vrednotama. Velike se vrednote nalaze u ljepoti i umjetnosti, znanosti i filozofiji, ali na vrhu svih njih nalazi se veličina religiozne duše. Nesretan je čovjek ako je nesposoban da osjeti te veličine. Mislim da ne može ni postojati uistinu genijalan čovjek bez koje religiozne dimenzije. Ne može se ni zamisliti u pravom smislu potpunog čovjeka a da nije otvoren prema tim doživljajima.

Ovdje je dakle riječ o nečemu što spada u integralni humanizam i predstavnici religija moraju to zajednički ustvrditi. Radi se o zajedničkoj baštini. Ona se očituje u dvostrukom svjetlu. To ovdje moramo naglasiti. S jedne strane nalazi se narodna religija, religija masa. Očituje se na poseban način u obredima, svečanostima, u svemu onome što dimenziju svetoga čini prisutnom u srcu civilizacije. Zamislimo svijet ili civilizaciju bez tog elementa. Svečanosti ne bi više bile religiozne svečanosti. Crkve ne bi bile najljepši spomenici. Ni hramovi, ni mošeje, ni sinagoge. Takva bi civilizacija bila užasno prazna. Ona bi, na koncu bila nesposobna da udevolji dubokim aspiracijama ne samo male duhovne elite nego i bezbrojnih ljudskih masa. Ne mislim ovdje samo na malu elitu samostanaca, svama, specijalista; tvrdim u ime čitavog čovječanstva da je religija potrebna za njegov razvoj i za njegovu sreću.

U tom okviru nalazi se i prostor određen za produbljivanje religioznog doživljavanja, prostor ili carstvo molitve. U ljudskoj povijesti ništa nije tako uzvišeno kao ovo područje. Tu nalazimo imena vrijedna najvećeg spomena. Sjetimo se Bagavad Gite u Indiji. Pomislimo na židovskog mistika Bahja, autora djela »Uvod u obavezu srdaca«. Ne zaboravimo Alaju, velikog muslimanskog mistika, koga je proučio L. Massignon. Nadodajmo sv. Ivana od Križa. Tu se susrećemo s djelima kojima je čovječanstvo doseglo najviše vrhunce. Svijet bez tih spomenika veličine, svijet u kojemu se te veličine ne bi priznavale, bio bi svijet jezovito krnj, jezovito neljudski. Ne predstavljamo mi ovdje neki zastarjeli folklor. Tvrdimo da u današnjoj tehničkoj civilizaciji religije imaju svoje puno značenje i svu svoju vrijednost. Razumije se, ako govorimo o integralnom i autentičnom humanizmu.

Ove su religije po svojoj naravi različite. Izvor je te raznolikosti u tome što svaka od njih izražava ono što bih nazvao religioznim genijem jedne rase. Uskoro ću govoriti o pitanju dijaloga između različitih religija. Želim istaknuti da sve ove različite religije, ukoliko one izražavaju različit religiozni genij naroda, odražuju jedan dio bogatstva religioznog poklada čovječanstva. Kada religija ne bi postojala, čovječanstvo ne bi bilo tako lijepo, a religiozno bogatstvo, kako je to duboko osjetio Simon Weill, bilo bi umanjeno.

Mi osjećamo da Indija treba biti prisutna, i to sa svim onim što je religiozna Indija donijela u religioznu baštinu čovječanstva. Zna-

mo i za sve ono što je arapski religiozni genij donio i donosi u religioznu baštinu čovječanstva. Znamo i sve ono što je religiozni genij Izraela donio posredstvom svojih proroka, posredstvom svega onoga što se nastavlja u suvremenu rabinizmu. Nadodat ću, ne čudite se, da nam je poznato što je svijetu donio religiozni genij Zapada, bijele rase, tj. religiozni genij predstavljen od velikih religioznih ljudi poganske starine naše rase. Sokrata, Vergilija, Marka Aurelija, Plotina stavljam u isti red kao i velike nosioce religiozne misli drugih religija.

Reći ću malo kasnije da Krist predstavlja nešto posebno. Ali ovdje ja sada raspravljam o onome što bi se moglo nazvati komplementarnošću religioznih genija svijeta. Želim naglasiti da je Katolička Crkva, osobito posljednji Vatikanski sabor, inzistirala na tome da svaki narod ostane vjeran religioznom geniju svoje rase. I da ova raznolikost religioznog izražavanja različitih naroda sačinjava integralni dio od Boga stvorenih vrednota. Prema tome, da sve to treba sačuvati u daljnjem razvoju povijesti.

Govorim o raznim religioznim genijima. Ne mislim time religiozno doživljavanje povezati isključivo s velikim religijama prošlosti. Smatram da nas današnjica stavlja upravo pred drugi problem: pred problem religioznog doživljavanja modernog čovjeka. Mišljenja sam da se pod izrazom *ateizam*, bolje rečeno iza onih koji izjavljuju da ne pripadaju nijednoj vjeri, kriju mnoge religiozne duše. Vjerujem da su ljudske duše većim dijelom religiozne. A da ima vrlo malo duša koje nisu religiozne.

Mislim da danas ima mnogo duša koje traže Boga. Možda ga ne traže u tradicionalnim religijama, nego u nejasnom iskustvu da civilizacija našega vremena traži nadopunu duše, te očekuje da se ponovno na svoj način otkrije Bog. I to kod onih koji krče put u suvremenom svijetu. Kod velikih umnika, kod pionira civilizacije na tehničkom ili na političkom planu. Citirati ću jedan tekst iz govora Pavla VI u deklaraciji o odnosu znanosti i vjere:

»Svjedoci smo kako se religiozni duh ponovno javlja. On ne dolazi s periferije znanosti, kamo je bio prognan; on se javlja iz srca znanosti, da iz svake pojave reda, zakona, svrhe i ljepote crpi mladenačku sposobnost i preuzme hvalospjev stvorenja; da sve osvijetli i usreći; ponovno se rađa prirodna religija, pokrštena evanđeoskom mudrošću, i od nje veliki umnici našega vremena ne zaziru.«

Čitajući ove retke spontano nam se pred očima javlja figura Teilharda de Chardina. Što se mene tiče, ja mu pripisujem u velike zasluge to što je izrazio religiozno doživljavanje suvremenog čovjeka. Istina, ja ne smatram da je Teilhard de Chardin velik teolog, ali je stekao velikih zasluga zato što je izrazio religiozno iskustvo i doživljavanje modernog čovjeka, što je došlo do dubina na kojima moderni čovjek nejasno traži Boga. Odgovorni smo, ali priznajemo, moderni čovjek ne može naći taj izražaj iz načina na koji mu mi prikazujemo religiju. U tome je razlog da su se mnogi od njih odvratili od tradicionalnih religija, što ne znači da se u njima ne krije duboka religiozna potreba.

Mi svega toga postajemo svjesni upravo danas, jer nam se to nasljedstvo nalazi u pogibli. Izvjesno je da danas čovječanstvo prolazi kroz

religioznu krizu. Razne religije, u nekom smislu i sama religija, nalaze se u krizi. Razlikujem ta dva izraza. Sigurno je da to vrijedi za religije. I moderni čovjek postavlja razliku između religija. Međutim, to znamo bilo da je riječ o muslimanskom svijetu, bilo o indijskom, ili o kršćanskom, religiozna kriza postoji.

Možda je riječ o krizi religije u sebi. Recimo da to vrijedi za onaj dio čovječanstva koji zastupa mišljenje da može i bez Boga. Nalazimo se, dakle, pred novom činjenicom, pred nekim ateizmom ili odsutnošću Boga. Ali, ateizam je kompliciran. Ne bi bilo ispravno forsirati ovu ili onu definiciju ateizma. Uostalom, ja smatram da u većini slučajeva ovu odsutnost Boga zastupaju neke ideologije ograničene samo na određeni broj pojedinaca. Ipak, priznajemo, drama suvremenog čovjeka sastoji se u tome što njegova civilizacija otežava religioznom čovjeku da se izrazi ili očituje. Ta civilizacija nosi na sebi karakter nekog aktivizma i naglašene masovnosti. A te snage nekako guše unutrašnjeg čovjeka. U svijetu tehničke civilizacije očito se postavlja problem i traži prostor za molitvu, razmatranje i kontemplaciju.

U tome je razlog zbog kojega budućnost religioznoga čovjeka u suvremenoj civilizaciji smatramo pitanjem zajedničkim svima. To pitanje zahtijeva da se religiozni ljudi različitih religija sastaju, da razgovaraju o zajedničkim problemima, jer doista postoje problemi svima zajednički. Malo kasnije ćemo označiti neke praktične oblike u kojima bi se suradnja mogla ostvariti.

* * *

Prije svega, razumije se, treba istaknuti, da se radi samo o nekom dijalogu, prema tome da svatko ostaje ono što jest. U ovom je pothvatu bitno da se izbjegava svaka pojava sinkretizma. Ovaj postavlja sve religije na isti plan, i u različitim religijama vidi samo različita sredstva ili puteve, jednake vrijednosti, sposobne da čovjeka približe Bogu. To ne bi prihvatio ni Židov, ni musliman, ni kršćanin. Moramo u tome biti posve na čistu. Postoji jedna istina. Mi znamo da nam samo Krist pruža puninu istine. Ali to nam ne smeta da priznamo ono što vrijedi i kod drugih religija. To od nas zahtijeva da s njima bratski dijalogiziramo o svima zajedničkim pitanjima.

U svim religijama čovjek izriče svoje traženje Boga. S toga gledišta, u svim religijama nalazi se nešto vrijedno posvuda, za sve ljude. Ljudi su uvijek tražili Boga. Tražili su ga na razne načine. Rekao bih s tog gledišta, da je posve normalno da svaki narod, svaka rasa posjeduje vlastit oblik religije. Za Židova i kršćanina postavlja se drugo pitanje. Ne radi se tu o religioznom geniju Istoka ili Zapada; pitanje je da li za to traženje Boga — u čemu je bitnost religije — postoji neki odgovor. Drugim riječima, pitanje je da li je Bog doista i na jedinstven način progovorio najprije u objavi Izraelu i u punini objave u Isusu Kristu. Ono što se odnosi na Izrael, to je preuzela židovska vjera; a što se tiče kršćana, bilo kojoj vjeri oni pripadali, oni su preuzeli ono što se odnosi na Krista.

Stoga za njih nema oprečnosti između područja religija i objave; ova dva područja kao da se dopunjuju. Zapadni kršćanin nikako ne misli da je izdao religiozni genij svoje rase time što je postao kršćanin.

nom. Na isti način on smatra da religiozni čovjek bilo koje religije ne izdaje religioznu predaju svoga naroda ako priznaje Isusa Krista; on time samo priznaje jedinstven slučaj Isusa Krista, za koga svjedoče kršćani.

Sve ovo treba reći s tom svrhom da se dijalog između religija može odvijati u punoj jasnoći. Očito je, naime, da bi dijalog izgubio svoje značenje i svu svoju vrijednost onoga časa kada bi pokazao i najmanje tragove nekog kompromisa. U ekumenskom dijalogu svima je jasno da se ne napreduje tako što bi se popustilo u bitnim zasadama, nego naprotiv: uz punu vjernost svakoga onomu što vjeruje razvija se najbrat-skiji dijalog. Već je prošlo dvadeset godina otkako postoji ovakav dija-log između katolika i protestanata. Odnos između kršćana i predstavnika ostalih religija mora imati isto obilježje. U protivnom slučaju, nagla-šavam, dijalog bi bio neplodan pothvat, i ovaj bi u svijetu stvorio samo zbrku, a zbrke ionako ima dosta. Postavimo sve stvari na svoje mjesto, i naš će rad donijeti koristi i ploda.

To nikako ne znači da za nas kršćane nema u samoj Kristovoj po-ruci poziva na bratsku ljubav svih ljudi bez iznimke. Za kršćane je po-sve logično da traže sve ljude u istinski bratskoj ljubavi. Oni se osjećaju pozvanima da se bore protiv svega što ljude rastavlja, a da uznastoje oko širenja duha sloge i ljubavi. U duhu je Kristove poruke da se os-tvaruje svaki mogući susret s bilo kojim čovjekom, svaki dijalog, svaka bratska usluga. Neka nam se dakle ne pripisuje neka nevjernost ako tražimo dijalog; naprotiv, naš pothvat znači duboku vjernost duhu lu-bavi, duhu našeg Učitelja.

* * *

Pretpostavivši sve ovo, pitamo: što nam je raditi? Ako se sastajemo za dijalog, ne sastajemo se samo za to da slušamo govore. Sastajemo se sa svrhom da nešto radimo. Dijalozi između predstavnika raznih re-ligija pretpostavljaju da sve religije imaju neke zajedničke zadatke. Ima, naime, zajedničkih zadataka koji se odnose na pripadnike bilo koje religije. Ima opet zadataka zajedničkih samo kršćanima međusobno. Ima i takvih koji zanimaju i pripadnike religija i one bez religije. Ali postoji niz problema bitno zajedničkih religioznim ljudima svih reli-gija.

Prije svega treba ići za tim da se upoznamo. Činjenica je da se vrlo često premalo poznajemo. I nema mnogo prigoda da se pripadnici različitih religija sastanu. Kada se sastanu i kada mogu iskreno dija-logizirati, pruža im se prigoda da se nauče i međusobno cijeniti. Da u drugom poštuju sve ono što je autentično religiozno, iskreno i duboko. U istom smislu moraju priznati kako jedan od drugoga mogu naučiti razne primjere, pouke, nači podrške. Ja, sa svoje strane, priznajem da sam mnogo toga naučio od nekih duhovnih pisaca Indije, od nekih teks-tova muslimanske literature. Očito je da se u ovoj izmjeni nalazi moguć-nost dubokog obogaćivanja; dakako, ukoliko se ne postane žrtvom nereda ili zbrke misli.

Ovakav dijalog omogućuje da se bolje shvati i ono što nas razdva-ja. Da se uvidi kako se ne radi o sektaštvu ili o nekoj tjesnogrudnosti, a predrasude nas na to počesto navode. Doduše, o nekim se istinama ne

smije paktirati, uz njih treba ostati uporno, ali one su izražaj naše vjernosti. Naše srce može biti ispunjeno ljubavlju prema drugima, ako naš duh i nema prava zanijekati ono što smatra da mora u svojoj iskrenosti priznati. Uvjet uspješna dijaloga nalazi se u tome da shvatimo ono što nas razdvaja, te da dobro odvagamo razloge u prilog svojih gledišta.

Čini mi se da su nam u ovom pravcu potrebne neke institucije. U njima bi se čuvao inventar podataka o raznim religijama. One bi u današnjem svijetu bile kao centar, sadržavale bi poklad različitih religija i omogućavale bi da se taj poklad proučava i da mu se ističe vrijednost.

Osim toga, meni se čini da postoje zajednički problemi u vezi s budućnošću religije u sutrašnjoj civilizaciji. Prije svega mislim na probleme zajedničke svima nama u našim poteškoćama. Bilo bi zanimljivo za sve nas da izmijenimo misli o religioznim krizama u našim različitim religijama. Problemi, naime, s više gledišta, imaju među sobom sličnosti. To bi nam omogućilo da se uz izmjeničnu pomoć bolje razumijemo i da se u tim poteškoćama bratski međusobno pomažemo.

Jasno je da se ne smijemo hraniti iluzijama. Po mom dubokom uvjerenju, u razvoju znanstvenog duha moderne civilizacije neki elementi ne dopiru do autentičnih dubina religiozne duše, ali često dovode u pitanje njezin izražaj. To su pokazali neki suvremeni religiozni filozofi, npr. Tilih. Način izražavanja nekih religija još je vezan uz minule kulturne predodžbe. Ako želimo doprijeti do srca modernog čovjeka, da nas on razumije, uvijek ćemo naći da postoji jedini problem a taj je problem, priznajmo, zajednički svim religijama.

Na isti način moramo reći da razvoj gradske civilizacije uključuje neku vrstu krize. Religiozne strukture često su puta bile vezane uz neke socijalne strukture. Kriza socijalnih struktura vuče sa sobom krizu religioznih struktura. Tu dakle postoje vrlo teški adaptacioni problemi. Bilo bi upravo interesantno da se ti problemi prouče zajednički, u dijalogu s kvalificiranim predstavnicima različitih religija.

Potrebno je proučavati što u svojoj biti sadrži religiozna kriza sadašnjice, gdje se nalaze izvori ateizma, koji su oblici ateizma, kako stvoriti uvjete da se taj ateizam može promatrati, bilo idejno bilo socijalno, kako dovodi u pitanje ljudske vrednote, i kako je donekle u opadanju.

Još mi se jedna misao nameće. Smatram je temeljnom. Odnosi se na problem o kojemu se raspravljalo u Rimu u Sekretarijatu za nekršćane. Taj problem bi trebao biti predmet razgovora, a to je veliko pitanje religiozne slobode. Taj se problem danas nameće svim religijama. I to u dvostrukom smislu. Prije svega u tom smislu što nam je svima dužnost da se opiremo različitim oblicima intolerancije prema bilo kojoj religiji. I konfesionalne države, bilo katoličke, bilo muslimanske, bilo orijentalne, mogu se pokazati netolerantnima, tj. sprečavati čovjeku slobodu da u religioznim pitanjima slijedi svoju savjest.

To jednako vrijedi, razumije se, u prvom redu za antireligiozne države. Nije važno radi li se o židovskim, pravoslavnim, protestantskim, budističkim ili katoličkim vjerskim zajednicama, važno je da se tim zajednicama negdje onemogućuje da slobodno izraze svoje vjersko uvje-

renje. Kad bi se danas službeni predstavnici svih religija sastali da protestiraju protiv napadaja na slobodu i na savjest, to bi bilo od velikog značenja za svijet sutrašnjice.

Ako s time nastupa pojedina religija, moglo bi se reći da traži jedino svoj interes. Pretpostavimo da se sastave i potpišu manifesti od predstavnika hinduizma i budizma, islama i judaizma, katolicizma i protestantizma i da svi ti predstavnici prosvjeduju protiv postupaka bilo koje države, to bi imalo odjeka u dubini duša raznih naroda te bi poprimilo neko svjetsko značenje.

Eto dakle pred nama stvarnih zadataka. Na tom području smo dužni preuzeti na sebe odgovornost. Jedan od interesa saveza religija jest u tome da se taj Savez ne ograniči na sastanak pojedinaca, nego da sakuplja službena lica, a ova bi mogla nastupati u ime religija koje bi predstavljali. To je vrlo važno, ako želimo raznim pothvatima i odlukama dati neki službeni karakter.

Budućnost religije u tehničkoj civilizaciji predstavlja problem od važnosti za samu tu civilizaciju. Brinuti se za religiju znači ne samo činiti usluge religiji nego služiti i civilizaciji. To nije jedina točka za suradnju između religija. Moraju surađivati i na području mira. Priznajemo da su religije u prošlosti ponekad služile političkoj pocijepanosti. Dijelom su to i danas. Da se religije po svom sadržaju razlikuju, to je shvatljivo. Ono što je nepodnosivo jest to da te razlike odjekuju i na političkom polju. Još gore, da te razlike unose među ljude oprečnost, možda i vjerske ratove. A povijest čovječanstva zna za takve vjerske ratove.

Religije su, priznajmo, često bile izvor netolerantnosti. U tom smislu povijest čovječanstva pruža nam tragičnih podataka. Bit se religije sastoji u tome da ljude odgaja za ljubav prema bratu-čovjeku, za mir, poniznost, poštivanje bližnjega. U ime iste biti religije traži se da se ona suprotstavlja svim faktorima mržnje, rata i razdvajanja među ljudima.

Recimo još jednom: više puta religije su protivno postupale. Ponizno priznajemo sve pojave nevjernosti. Uostalom, nema zbliženja ako nijesmo spremni priznati svoje greške. A svi imamo štošta priznati kao pogrešno. Upravo u tome što priznajemo pogreške prošlosti osjećamo i važnost da ne upadnemo u iste pogreške u budućnosti. Neka pripadnici svih religija ostanu vjerni onomu što traži glas njihovih unutarnje vjernosti. I neka sve više i više odbacuju kompromise s političkim i vremenitim snagama. Čeka ih zajednički nastup u vezi sa zajedničkim pozivom: iskrenim obraćenjem stvarati među ljudima sve šire ozračje pravde, bratstva i mira.

SUMMARIUM

Dialogum inter varias religiones promovens auctor SOCIETATEM quamdam vult variarum religionum. Necessarium hoc ducit, ut nempe quotquot religiosi extant homines, conscii insimul fiant quoniam sunt quibus uniuntur, quoniam item quorum responsabilitatis commune persentiant pondus, et quoniam religiosa elementa in omnium animis resideant. Religionibus, ob diversas quoque nationales seu ethnicas notas, diversitas ultro est agnoscen-

da. Ex internis animi divitiis hanc pullulare non ambigendum, ergo prae viribus conservandum. Qua ratione efficaciter et atheismo obviare nisi communes religiosas adhibendo vires? Non ergo dialogus speciem aliquam commissi seu transactionis speciem sibi vult. Dialogus mutuam promovebit cognitionem et fraterni amoris ponet semina. Criseos etiam religiosae quam dicunt scrutari radices non alienum dialogo putandum. Numquid quaestio de libertate religiosa non primum obtineret locum? Nullibi ad politicas transcendendum partes, ubique tamen et omnium esto officium: temporum antea-
torum agnoscere defectus necnon pro felici futuro, technicae quoque civilisationis parando tempora, iustitiae, fraternitatis ac pacis impigre curare ad-
ventum.